KAPITEL 5

Landvinningar, vindkantringar och vägval i svensk sociologi

Bengt Furåker

En personlig bakgrund

Visserligen skrev jag våren 1963 en studentuppsats om människan i grupp, men mitt intresse för sociologi väcktes egentligen först höstterminen 1965. Efter att läsåret 1964–1965 ha läst två betyg i psykologi var jag tämligen klar över att psykologyrket inte skulle bli min framtida profession. Utbildningen innehöll alldeles för mycket som jag kände en viss oartikulerad aversion mot. Vid denna tid fanns det inte något psykologprogram, men genom att kombinera den spärrade tvåbetygskursen med vissa andra ämnen kunde man så småningom bli legitimerad psykolog. Ett av dessa andra ämnen var sociologi, och eftersom jag trots allt inte ville stänga dörren helt valde jag att läsa ettbetygskursen i sociologi hösten 1965. Samtidigt påbörjade jag studier i företagsekonomi med baktanken att ett ekonomiämne kanske ändå skulle vara nyttigt att ha med i examen.

Det dröjde ett tag innan jag kom i väg på föreläsningarna i sociologi, men en dag lät någon förstå att Sigfrid Malmbergs teorikurs var något som man absolut skulle gå på. Jag gick dit och det blev en fascinerande upplevelse, dels på grund av Malmbergs speciella pedagogik (exempelvis kunde han under sina föreläsningar fråga om definitionen på social klass och få åhörarna att – upprepade gånger – svara i korus), dels därför att han också presenterade en teori om samhället. Hållbarheten i denna teori kan jag i dag inte uttala mig om, men här fanns en person som metodiskt hade tänkt igenom vad ett samhälle kunde vara och något sådant hade åtminstone inte jag stött på tidigare. Fascinationen för ämnet var väckt; det var inte tal om annat än att fortsätta med sociologistudier.

Att läsa sociologi i Lund vid denna tid innebar annars i stor utsträckning att lära sig hur man skulle utforma frågeformulär och analysera svaren – nå-

got som jag senare onekligen haft glädje av. Därutöver tillhandahöll undervisningen en del elementära fakta om det svenska samhället. På de s.k. specialkurserna kunde man få viss fortbildning inom valt område. Jag fortsatte efter hand med två- och trebetygsstudier och fick sedan ett stipendium till University of California, Santa Barbara, där jag tog en mastersexamen i sociologi 1970. Året i Santa Barbara blev också ett tillfälle för mig att läsa en stor del av både den klassiska och den modernare sociologiska litteraturen. Detta skedde i en miljö som präglades av motståndet mot Vietnamkriget och ett stigande intresse för samhällsvetenskaplig teori med radikala förtecken. Framför allt kom jag att fångas av frågor om samhällets klasstruktur och rörligheten mellan klasser.

Väl åter i Lund skulle jag formulera ett avhandlingsprojekt. Jag riktade ganska snart min uppmärksamhet mot arbete, arbetsmarknad, arbetsmarknadspolitik och rörlighet (Furåker 1976). Valet av forskningsområde hade mycket att göra med det nyväckta intresset för marxismen sedan mitten av 1960-talet. Marxismen öppnade nya perspektiv på världen i flera avseenden – något som jag ska återkomma till. För min del var det också viktigt att den bidrog till att uppgradera det mänskliga arbetet i samhällsanalysen. Detta appellerade – möjligen något paradoxalt – till mig som hade vuxit upp i konservativ landsbygds- och småstadsmiljö. Jag avser då den allmänna synen på arbete och inte den specifika arbetsvärdeläran som bara skapade en massa huvudbry och aldrig kunde användas vid empiriska studier.

Mitt val av avhandlingsämne var också betingat av en önskan om att bidra till analysen av samhällsutvecklingen i Sverige. Det var i Sverige jag levde och verkade och det var vad som skedde här jag ville bidra till att genomlysa. Den sociologiska praktiken skulle inte nöja sig med att vara en teoretiserande verksamhet. Även om jag upplevde teoretiskt arbete som centralt, var (och är) min uppfattning att sådant arbete inte är något självändamål. Teorin får sitt berättigande bara om den kan hjälpa oss att förstå och förklara konkreta fenomen. Detta utesluter inte att enskilda skrifter kan vara helt ägnade åt begrepp och relationer mellan begrepp. Dessutom måste den empiriska forskningen vara teoretiskt förankrad; det är genom teorins kategorier som våra observationer kan ges en förklaring.

Till skillnad från en del kolleger har jag under längre perioder arbetat vid olika svenska universitet. Efter att ha varit verksam vid sociologen i Lund under 1970-talet flyttade jag hösten 1979 till Umeå för en forskarassistenttjänst och blev senare blev docent där. Miljön i Umeå kom att förstärka min

inriktning på empirisk forskning, bl.a. kring teman såsom olika strategier när jobben är hotade (Furåker 1987) och den offentliga sektorns roll i samhället och klasstrukturen (t.ex. Furåker 1989; Alestalo, Bislev & Furåker 1991a, 1991b; Furåker & Lindqvist 1992). År 1990 tillträdde jag en professur i Göteborg och fortsatte med olika slags empiriska arbeten, inkluderande jämförelser mellan nordamerikanska och skandinaviska arbetsmarknader (van den Berg, Furåker & Johansson 1997; Boje & Furåker 2003); studier kring flexibilitet och stabilitet i arbetslivet (Furåker, Håkansson & Karlsson 2007); ”commitment to work” och arbetstillfredsställelse (Furåker, Håkansson & Karlsson 2012) och fackligt samarbete i Europa (Furåker & Bengtsson 2013a, 2013b; Furåker & Lovén Seldén 2013). Jag har ibland också mer renodlat tagit mig an teoretiska frågor – som under en vistelse 2002–2003 vid Yale University i Connecticut (Furåker 2005).

I det följande ska jag leverera några synpunkter på sociologins utveckling i Sverige. Det kommer att bli några nedslag bland allt det som under olika perioder kan tillskrivas ämnet – utan ambition att ge en täckande bild. Jag kommer bl.a. att lyfta fram den internationella dimensionen och förutsättningarna för empirisk analys. De exempel på olika företeelser som ges i kapitlet är i regel hämtade från arbetsmarknads- eller arbetslivssociologin som varit mitt specialområde genom åren. Avslutningsvis kommer jag att kort diskutera några frågor inför framtiden.

En vetenskap tänkt för det moderna Sverige

Många har beskrivit hur den svenska sociologin fick status som självständig akademisk disciplin (se t.ex. Fridjónsdóttir 1987b; Gullberg 1972; Larsson 2001; *Sociologi i tiden* 1997). Den hade direkta anknytningar till ämnet praktisk filosofi men fick ändå tidigt en markant empirisk inriktning. Inspirationen till detta hämtades från amerikansk sociologi eller rättare sagt från en viss typ av amerikansk sociologi. En nyckelperson var George Lundberg som var starkt metodorienterad och hade en närmast naturvetenskaplig syn på hur forskningen inom ämnet skulle bedrivas. Han tillbringade en tid i Stockholm och kom att påverka inställningen hos åtskilliga svenska sociologer. Bland dem som hade makt och inflytande över besluten i Sverige fanns en samsyn om att det behövdes mer empirisk kunskap för att utforma det moderna samhälle som växte fram efter andra världskriget. Man hyste förhoppningar om att sociologin – inte minst på grund av dess metoder för

insamling och analys av data – skulle kunna vara ett viktigt redskap i den processen. Inom näringslivet fanns föreställningen att sociologin kanske kunde bidra till bättre trivsel och anda på arbetsplatserna och till ökad produktivitet (Björkman & Lundqvist 1981: 29ff; Fridjónsdóttir 1987a: 254ff; Gunnarsson 1988: 47). Förhoppningarna bland arbetsgivarsidans företrädare bleknade emellertid efter några år.

Svensk sociologis framväxt sammanfaller i stor utsträckning med utbyggnaden av välfärdsstaten (Fridjónsdóttir 1987a: 260ff). Hur sambandet mellan dessa båda skeenden ser ut är inte självklart, men utan tvivel var det en förutsättning för sociologins expansion att staten fick större resurser att förfoga över och var beredd att satsa på akademisk samhällsvetenskaplig utbildning och forskning. Vad sedan sociologerna kom att faktiskt ägna sig åt är en annan sak. En genomgång av det svenska sociologförbundets tidskrift *Sociologisk Forskning* från och med 1964 (då tidskriften startade) till och med 1985 noterar att allmän sociologi var det vanligaste ämnet för artiklarna under de drygt 20 åren (Jonsson & Tåhlin 1989: 110–111; se även Ahrne 2013). Närmare 40 procent av artiklarna faller under rubriken bred, allmän sociologi vilket betyder att de handlar om metodologi, vetenskapsteori, forskningsfrågor och generell sociologisk teori. Arbetslivssociologi kommer på andra plats med 16 procent och politisk sociologi på tredje plats med 15 procent. Den senare kategorin inkluderar artiklar om politiska frågor, välfärd och levnadssätt, utbildning, klasser och social skiktning.

Hur som helst har sociologer ofta stått för en granskning av de resultat som har uppnåtts och de brister som kvarstår när det gäller välfärden i det svenska samhället. Detta är självfallet både centrala och högst legitima uppgifter för forskningen och förutsätter ingalunda att forskarna måste gå i statens ledband – även om vi inte ska bortse från att problem kan uppstå beträffande både formuleringen av frågeställningar och styrningen av det konkreta arbetet. Låginkomst- och levnadsnivåundersökningarna är exempel på hur sociologin hanterat problematiken på ett bra sätt (se bl.a. Erikson & Åberg 1984; Fritzell & Lundberg 1994; SOU 2001: 79; Evertsson & Magnusson 2014). Andra exempel är studierna av rekryteringen till högre utbildning (Gesser 1967, 1971; Erikson & Jonsson 1993).

Stormiga år

Under senare delen av 1960-talet ökade studenttillströmningen till de sociologiska institutionerna kraftigt och samtidigt genomgick ämnet stora konvulsioner – som en del i en internationell trend. Västvärldens arbetsmarknadskonflikter, studentrörelserna och -revolterna, Vietnamkriget, exploateringen och fattigdomen i tredje världens länder och en hel del annat gjorde att mycket av den tidigare sociologin förkastades. Positivismen eller snarare den bild (och ibland karikatyr) av positivismen som målades upp utsattes för hård kritik. Teoribildningar såsom strukturfunktionalismen á la Talcott Parsons fick ta emot åtskilligt med stryk. De socialpsykologiska perspektiv som dittills spelat en viktig roll i svensk sociologi trängdes tillbaka. Förgrundsgestalten för många yngre sociologer blev i stället Karl Marx – liksom de som stod för nytolkningar av denne. Intressant nog innebar emellertid utvecklingen även att en nyfikenhet väcktes på andra av sociologins klassiker såsom Émile Durkheim och Max Weber (Pfannenstill 1987: 30). Som en följd av detta fick till och med Parsons del i uppmärksamheten.

Marxismen öppnade nya analytiska möjligheter via begrepp som produktionssätt, produktivkrafter, produktionsförhållanden, klassrelationer och samhälle/samhällsformation (Poulantzas 1968; Therborn 1976: kap. 6; 1981). Den innebar en helhetssyn på samhället, samtidigt som det också följde en betoning av ekonomins roll. Det mesta som sker i samhället har någon relation till vad som händer i ekonomin och det är därför väsentligt att studera denna koppling. Här gavs en viktig ledtråd för den sociologiska forskningen som dessförinnan varit väl upptagen av värderingar och normer. Sökarljuset kunde inriktas mot samhälleliga motsättningar med grund i ekonomin. Öppna konflikter kunde förekomma, men de strukturellt betingade motsättningarna manifesterades inte alltid på det sättet. Begrepp som makt, förtryck och exploatering blev gångbara i samhällsanalysen. Tanken att ekonomin är ”bestämmande i sista instans” gav dock upphov till många debatter som aldrig bar frukt. En annan ledtråd som marxismen erbjöd handlade om det historiska perspektivet. Enkelt uttryckt: samhället är som det är bl.a. därför att det såg ut på ett visst sätt tidigare. Framhävandet av ekonomins och historiens betydelse innebar att gränsen mellan sociologi och ekonomisk historia kom att bli rätt flytande.

Vad marxismen ställde till förfogande i form av teoretiska begrepp och perspektiv var emellertid användbart bara för att analysera somliga sam-

hällsfenomen. Det behövdes andra teorier och infallsvinklar om man exempelvis skulle studera könsmakt (se t.ex. den kritik som framfördes av Widerberg 1981). Ett annat problem var att marxismen inte erbjöd någon enhetlig teori utan uppträdde i form av olika skolbildningar såsom althusserianism, kapitallogik och kritisk teori. För vissa blev det viktigare att positionera sig inom den rätta läran än att pröva teorierna i konkreta undersökningar. Det fanns med andra ord flera skäl till att intresset snart mattades av. Till bilden hör dock också att långt ifrån alla sociologer påverkades särskilt mycket av den marxistiska vågen; mycket förblev vid det gamla, fastän lite mer i skymundan.

Under de turbulenta åren kom vetenskapsteoretiska frågor att spela en central roll i diskussionerna bland sociologer. Om man ska hålla på med vetenskap behöver man ju reflektera över vad verksamheten egentligen handlar om. Det var utan tvekan angeläget att gå till botten med spörsmål kring synen på kunskap, huruvida eller i vilken mening objektiv kunskap kunde vara möjlig och huruvida och i så fall hur man kunde skilja vetenskap från ideologi. Diskussionerna inom ämnet blev både många och långa och bidrog till att forma en vetenskapsteoretisk medvetenhet. Det fanns emellertid en baksida: intresset för det för empiriska studier så viktiga hantverkskunnandet sjönk. Den som tog upp problem kring datainsamling och analys av data hade inte alltid så lätt att få gehör i sin omgivning. Praktiska metodfrågor blev gärna betraktade som lite ”futtiga”. På många håll var under en lång period utvecklingen av det empiriska hantverket tämligen blygsam för att inte säga obefintlig. Att de vetenskapsteoretiska frågorna kom upp på dagordningen var förvisso betydelsefullt, men de skador som försummelserna på metodområdet ledde till tog lång tid att reparera.

Man frågade sig också vem man forskar för – en problematik som inte minst är viktig när vi talar om arbetsmarknaden och arbetslivet. Går forskningen arbetsgivarnas ärenden eller fackföreningarnas eller de anställdas (vi ska inte sätta likhetstecken mellan fackföreningarna och de anställda även om de förra säger sig representera de senare och säkert ofta också gör det på ett rimligt sätt)? Oavsett hur man vill beskriva graden av arbetsgivarorientering hos den tidiga sociologin (jfr Björkman & Lundqvist 1981: kap. 2; Dahlström 1982; Gardell 1969; Fridjónsdóttir 1987c; Gunnarsson 1980) kom forskarna så småningom att alltmer solidarisera sig med fackföreningarna.

Ett exempel på hur saker och ting kan ställas på sin spets är det projekt som pågick vid LKAB vid tiden för den stora gruvstrejken 1969–1970

(Dahlström m.fl. 1971). Det började med att LKAB:s ledning bjöd in till ett forsknings- och utvecklingsarbete syftande till att ”fördjupa företagsdemokratin”, vilket kan tyckas förvånande med tanke på de auktoritära ledarskapsteser som företaget höll sig med. Efter diverse förhandlingsturer enades man om att genomföra projektet ”Samråd och medinflytande”. LKAB skulle stå för kostnaderna och till projektet knöts flera forskare under Edmund Dahlströms ledning. I en första fas skulle man studera förhandlings- och samrådsrelationerna på företaget, via genomgång av olika slags protokoll, intervjuer med nyckelpersoner och deltagande observationer vid sammanträden. Forskarna hade varit på plats under ett par månader när gruvstrejken utbröt i december 1969. Deras arbete kunde inte fullföljas som planerat utan strejken och dess orsaker kom i fokus för deras intresse. Det blev en intrikat situation för forskarna som snabbt fick en laddad konflikt med företagsledningen på halsen.

Arbetslivssociologin har liksom sociologin i övrigt delvis stått i välfärdsstatens tjänst genom att den medverkat i utvärderingar av vad olika slags reformer och åtgärder har gett för resultat. Politiskt bestämda ingrepp på arbetsmarknaden och inom arbetslivet påverkar de inblandade parterna – arbetsgivare, fackföreningar och anställda – det är ju just därför de kommer till stånd. De inblandade kan uppleva sig förfördelade eller gynnade och har följaktligen intresse av att forskningen speglar deras verklighet. Under 1970-talet skedde viktiga förändringar i Sverige vilka hade konsekvenser för arbetslivssociologin. Den socialdemokratiska regeringen genomförde då en serie reformer av spelreglerna på arbetsmarknaden och inom arbetslivet. Exempelvis tillkom lagen om anställningsskydd, medbestämmandelagen och arbetsmiljölagen, den aktiva arbetsmarknadspolitiken byggdes ut och Arbetslivscentrum inrättades i Stockholm. Här skapades utrymme för utvärderingar, vilka engagerade samhällsvetare av olika slag, däribland sociologer. År 1980 lär det ha pågått inte mindre än 28 studier av medbestämmandelagen (Björkman & Lundqvist 1981: 59). Många forskare kom också att bli involverade i utvärderingar av de insatser som gjordes inom ramen för arbetsmarknadspolitiken.

När vinden mojnat

Efter de turbulenta åren gled den svenska sociologin in i en lugnare fas, men det har likväl ofta talats om dess kris. På sistone verkar dock talet om kris ha avtagit en smula. Studenttillströmningen har under de senaste decennierna varit väsentligt lägre än i skarven mellan sextio- och sjuttiotal, men institutionerna ser i allmänhet ut att reda sig hyfsat i det avseendet. Den vetenskapsteoretiska diskussionen har fortsatt – mestadels kring frågor rörande kritisk realism, socialkonstruktivism och postmodernism – men har inte längre samma framträdande plats inom ämnet. Förhållningssättet till Marx är inte lika vördnadsfullt som tidigare. Det vanliga torde vara att se honom som en i raden av teoretiker som man kan hämta inspiration från. Såtillvida har det skett en sekularisering som är en i grunden sund utveckling. Andra stora berättelser om samhället verkar vara utgångna ur sortimentet. I stället finns en benägenhet att knyta an till teoribildningar av mer begränsad räckvidd, innefattande delar av det klassiska arvet. Pluralism beträffande teoretiska utgångspunkter tycks vara det som gäller.

Det har länge och ofta talats om bindestreckssociologi, dvs. ämnets sönderfall i allehanda underdiscipliner: arbetslivssociologi, boendesociologi, familjesociologi, osv. Differentieringen har fortgått genom att nya specialområden kommit till. Gränsdragningen mellan olika områden är ingalunda självklar och bestäms till stor del av ämnesirrelevanta omständigheter. Man kan ha en kluven inställning till specialiseringen. Å ena sidan är den svår att undvika om man vill åstadkomma en fördjupning av kunskapen inom ett fält. Å andra sidan kan man tycka att allt som går under benämningen sociologi borde ha viss gemensam grund att utgå från. I dag finns det knappast några tecken på att det senare skulle vara ett realistiskt scenario. Jag ska återkomma till dessa frågor i slutet av kapitlet.

Dagens sociologiska forskning uppvisar en oerhörd mångfald vad gäller inriktningar. Jag brukar hävda att för sociologer tycks intet mänskligt vara främmande och den som går igenom institutionernas hemsidor, forskningsrådens projektkataloger och relevanta tidskrifter kan antagligen hålla med mig. Mångfalden avser emellertid inte bara forskningsområden utan också teorier och metoder. Som en följd av allt detta upplever jag det ofta lättare att ha utbyte med forskare från andra discipliner – i mitt fall i första hand ekonomer och statsvetare – än med en del andra sociologer. Det kan i för-

hållande till ämneskolleger ibland till och med kännas underligt att man ska räknas till samma vetenskapsgren.

Teoribildningen inom sociologin har fragmentiserats och ämnets lyster har därigenom mattats. Likafullt görs det även i dag teoretiska framsteg. Ett exempel inom arbetslivssociologins område är Dan Jonssons (2007; se även Furåker 2005: 187–189) utveckling av begreppet flexibilitet. Detta begrepp har varit centralt inom fältet under de senaste decennierna och Jonssons utgångspunkt är att det har positiva konnotationer som är svåra att komma ifrån. Vi bör därför fokusera vems flexibilitet vi talar om. Begreppet får stå för förändring/variation som från en viss aktörs synvinkel är önskvärd, men frånvaron av förändring/variation – dvs. stabilitet – kan också vara något eftersträvansvärt. De icke önskade konsekvenserna av förändring/variation eller deras frånvaro beskrivs med hjälp av kategorierna instabilitet och rigiditet (”inflexibility”). Om en arbetsgivare ska ha flexibilitet med avseende på arbetsstyrkans storlek – för att kunna anpassa verksamheten efter svängningar i efterfrågan – blir konsekvensen instabila villkor för de anställda. Om de senare ska ha fasta, stabila jobb blir arbetsgivarens situation mer låst (rigid). Som en illustration till flexibilitet på anställdas villkor kan vi ta möjligheten att variera arbetstiderna efter egna behov – exempelvis för att få barnpassningen att fungera. Därigenom skapas en viss instabilitet för arbetsgivaren. Med fasta arbetstider får i stället arbetsgivaren en stabilitet och de anställda blir låsta. Det finns förstås mer att säga om den begreppsapparat som Jonsson har utvecklat, men vi kan här nöja oss med att konstatera att den elegant löser upp en del knutar i en ofta normativ diskussion.

I det svenska samhället har det under de senaste decennierna skett en del förändringar som snarast bidragit till att göra sociologer mindre efterfrågade. Detta gäller inte minst inom arbetsmarknadens och arbetslivets område. När de viktiga arbetsrättsliga reformerna genomfördes under 1970-talet var det ofta en självklarhet att dessa skulle utvärderas av samhällsvetare, inte nödvändigtvis – men heller inte sällan – av sociologer. Förändringarna inom lagstiftningen på arbetsmarknads- och arbetslivsområdet är i dag mer diskreta och handlar mycket om juridiskt finlir i den europeiska integrationsprocessen. De kan vara nog så betydelsefulla, men de verkar inte påkalla sociologisk forskning på samma sätt som tidigare. En utveckling i delvis samma riktning ser vi beträffande utvärderingar av olika arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Sedan ett antal år tillbaka studeras effekterna av sådana insatser nästan enbart av ekonomer vid Institutet för arbetsmark-

nadspolitisk utvärdering. Förklaringen är måhända att sociologer inte visat sig tillräckligt skickliga på att genomföra den typen av analyser. Samtidigt skulle sociologer kunna bidra med kompletterande kunskap genom att ta ett bredare grepp på konsekvenserna av arbetsmarknadspolitiken. Ytterligare en förändring av stor betydelse var den nedläggning av Arbetslivsinstitutet (efterföljare till Arbetslivscentrum) som den borgerliga alliansregeringen snabbt genomförde efter sitt makttillträde 2006. Det fanns svagheter hos detta institut, men för arbetslivsforskningen blev det likväl ett avbräck som inte har uppvägts på annat sätt.

Förändringar som de ovan nämnda är exempel på yttre faktorer som påverkar sociologins självförtroende. Detta har vidare undergrävts (Brante 2008: 99–100) av vissa inomdisciplinära föreställningar som att fakta bara är sociala konstruktioner och att ingen verklig kunskap om samhället är möjlig. Sociologer har också i viss mån frånhänt sig sin kompetens, t.ex. till statsvetare som nu oftast är de som gör undersökningar av partisympatier och politiska attityder. Vi ser följaktligen att sociologiskt tänkande i dag uppträder inom andra discipliner (Ahrne 1997). Den politiska sociologin gör sig gällande inom statsvetenskapen, organisationssociologin inom företagsekonomin, rättssociologin inom rättsvetenskapen, utbildningssociologin inom pedagogiken, arbetssociologin inom arbetsvetenskapen, osv. För vårt ämne kan detta ses som både framgång och bakslag; det har både brutit ny mark och tappat terräng.

Den internationella dimensionen

Den tidiga svenska sociologin låg nära den praktiska filosofin men kom i mycket att handla om empiriska beskrivningar av de sociala förhållandena i Sverige. En sådan inriktning av verksamheten låg nära till hands då kunskapen om hur människor hade det och upplevde sin situation var klart begränsad. Det fanns som nämnts förväntningar på att sociologin skulle bidra med konkret kunskap för utvecklingen av det moderna samhället. Inflytandet från empiriskt inriktad amerikansk sociologi var markant i mitten av förra seklet. Åtskilliga av de tidiga svenska sociologerna reste till Förenta staterna för att fortbilda sig eller bedriva forskning (Fridjónsdóttir 1987a: 258; se även Allard, Lysgaard & Sørensen 1988: 53). De svenska sociologiinstitutionerna och -seminarierna gästades också av utländska forskare och föreläsare.

Influenserna utifrån och utbytet med omvärlden har fortsatt genom åren.

Den svenska sociologin hävdar sig ganska väl internationellt, men utan den internationella kopplingen skulle den stå sig slätt. Inom det fält som jag är mest förtrogen med är det särskilt sociologer från amerikanska, brittiska, tyska och norska miljöer som har gjort avtryck. Namn som Robert Blauner, Harry Braverman, Elton Mayo, John Goldthorpe, Duncan Gallie, Marie Jahoda, Horst Kern, Michael Schumann, Harriet Holter, Sverre Lysgaard och Egil Thorsrud – för att nu ta några av de mer framstående – är bekanta för flertalet svenska kolleger med intresse för arbetsmarknad och arbetsliv och har haft stor betydelse i både undervisnings- och forskningssammanhang.

Ett tankeväckande fall är Harry Bravermans år 1974 publicerade bok *Labor and Monopoly Capital* som fick ett oerhört genomslag i den svenska diskussionen. Med utgångspunkt i Marx analys av kapitalismen tecknades en distinkt bild av arbetets degradering under 1900-talet. Därmed ifrågasattes den gängse föreställningen att arbetet efter hand skulle uppgraderas och få ett växande kunskapsinnehåll. Uppgraderingstesen var primärt förknippad med Robert Blauner (1964), en annan amerikan som ofta åberopats av svenska arbetslivsforskare. Denne förfäktade att med den tilltagande automatiseringen i arbetslivet skulle arbetet återfå ett större kunskapsinnehåll och en ny frihet skulle följa. I polemik mot denna tes gjorde Braverman gällande att utvecklingen gick åt motsatt håll. Han hävdade att taylorismen ingalunda var död utan snarare tog sig in också i tjänstesektorn. Under en period blev hans framställning föremål för en hyllningskör bland svenska forskare. Så småningom balanserades förhållningssättet genom att både styrkor och svagheter identifierades (se t.ex. Berggren 1982).

Bravermans bok har många förtjänster, men vad som var särskilt uppseendeväckande i mottagandet av den – och som nog dessvärre är talande för en viss attityd inom vår disciplin – var att de empiriska bevisen för degraderingstesen åtminstone inte inledningsvis ifrågasattes. Författarens egna belägg för en generell dekvalificering av arbetskraften var klena eller ska vi snarare säga anekdotiska. Det var likväl inte många som intresserade sig för att pröva tesen empiriskt. När detta gjordes på ett riksrepresentativt svenskt datamaterial, fick den inte mycket stöd (Åberg 1984). Man kan naturligtvis göra tester av detta slag på olika sätt, men det slående var att bristen på systematiska empiriska belägg inte verkade vara något problem för dem som lättvindigt tog till sig degraderingstesen.

Ökade möjligheter till kommunikation, utbyte och samarbete har bidragit till att stärka vårt ämnes internationalisering. Svenska sociologer deltar

i dag i stor utsträckning inte bara på internationella konferenser utan också i internationella samarbeten. Sverige har under de senaste decennierna varit värdland för två sociologiska världskongresser: i Uppsala 1978 och i Göteborg 2010. Den kanske mest värdefulla sidan av internationaliseringen är att den skapar ökade möjligheter till jämförelser som ju är centrala i sociologisk analys. Våra resultat bygger på att vi sätter olika kategorier i relation till varandra: män och kvinnor, högutbildade och lågutbildade, arbetare och tjänstemän, arbetslösa och sysselsatta, invandrare och infödda osv. Det faller sig då självklart att jämföra förhållandena i Sverige med andra länders. När vi dessutom vill pröva vilka utfall som är förknippade med olika institutionella arrangemang, behöver vi göra jämförelser med länder som har andra uppsättningar av institutioner.

Kraven på internationell publicering i den akademiska världen har förstärkts så att studier författade på svenska nästan inte räknas. Jakten på att bli internationellt publicerad och citerad har fått en del tokiga konsekvenser. Det finns många sätt att missbruka att forskning nu värderas efter andra kriterier än tidigare. Ett inslag är att vi har drabbats av oseriösa tidskrifter vilka lockar forskare att få sina alster publicerade och utger sig för att tillhandahålla regelrätta granskningsförfaranden men som egentligen är ute efter att ta bra betalt av författarna (Borell & Johansson 2013).

För doktorander är det i dag en mer eller mindre stark norm att man ska skriva en sammanläggningsavhandling där det ingår internationellt publicerade eller accepterade artiklar. Det finns goda och mindre goda sidor av denna utveckling. Viktigast bland de goda sidorna är att kommunikation med och integration i det internationella vetenskapssamhället är av synnerligen stort värde, men vi ska heller inte underskatta poängen med att vi slipper alltför tjocka monografier i bokhyllorna. Sammanläggningsavhandlingar är förvisso ofta bra, men så är det inte alla gånger. De kan ibland bli i ”snuttigaste” laget med korta artiklar som är snarlika varandra, som stannar vid enfrågeanalyser och som var och en upprepar samma beskrivningar av datainsamling och metodanvändning. Idén är ju att kappan sedan ska binda samman artiklarna och sätta in dem i en teoretisk kontext. Det blir emellertid inte alltid så mycket av med detta, utan kappan kan mest bli en komprimerad upprepning av innehållet i artiklarna. Därför känns det understundom upplyftande med en genomarbetad monografi av begränsat omfång.

Förutsättningarna för empirisk forskning

När den svenska sociologin startade fanns det inte så mycket information att tillgå för den som ville undersöka olika fenomen i samhället. I de tidiga numren av *Sociologisk Forskning* tycks det ibland ha räckt med enkla tabellredovisningar utan precisering av frågeställningar och slutsatser (Ahrne 2013: 71). Bristen på kunskap om de faktiska förhållandena verkar ha varit anledning nog för att anse sådana beskrivningar värda att presentera.

En del surveyundersökningar gjordes i mitten av 1900-talet (se bl.a. Segerstedt & Lundquist 1952). Förutom en lång rad av enstaka enkätundersökningar har efter hand även samma eller likartade frågor ställts i upprepade datainsamlingar såsom levnadsnivåundersökningarna, undersökningarna om levnadsförhållanden och arbetsmiljöundersökningarna. Likaså har registerinformation kompilerats och gjorts tillgänglig i olika databaser – ibland kombinerad med enkätmaterial. Förutsättningarna för att bedriva empirisk forskning är nu för tiden enormt stora jämfört med när sociologin blev en självständig akademisk disciplin i landet.

Till detta kommer att vi i dag har tillgång till olika internationella datauppsättningar, exempelvis via EU Survey of Income and Living Conditions, European Employment Survey, European Social Survey, European Working Conditions, International Social Survey Programme och World Value Survey. Ytterligare en viktig aspekt är att man på många håll – däribland i Sverige – har byggt upp institutioner där existerande datamaterial görs tillgängliga för andra än de forskare som har stått för insamlingen. Med andra ord har utvecklingen både nationellt och internationellt vad gäller tillgången på data gått i en för forskningen mycket positiv riktning.

Det är dock problematiskt att svarsfrekvensen vid enkät- och intervjuundersökningar inte bara är låg utan sjunkande. Ett exempel är utvecklingen av bortfallet i Statistiska centralbyråns arbetskraftsundersökningar (AKU) som är en viktig källa för alla som bedriver forskning om arbetsmarknaden. År 1970 uppgick detta bortfall till några få procent, 1995 nådde det upp till 12–13 procent och 2012 låg det i närheten av 30 procent (Japec m.fl. 1997; SCB 2013: 3). Då torde ändå AKU tillhöra dem som lyckas relativt väl med att samla in data. Många andra undersökningar uppvisar betydligt lägre svarsfrekvenser och i många andra länder är svårigheterna väsentligt större.

Expansionen av databaser sammanhänger med vad som har hänt inom persondatorområdet. Parallellt har det skett stora framsteg med avseende

på metoder för databearbetning. Den sociologiska forskningens produktivkrafter har därigenom genomgått en kolossal utveckling. Möjligheterna att få tillgång till empiriska underlag för olika slags analyser – inte minst sådana som rör förhållanden på arbetsmarknaden och i arbetslivet – är i dag enorma. Man kan nu som sociolog teoretiskt formulera frågor av skiftande slag och vara ganska säker på att det redan finns empiriska data som åtminstone någorlunda väl passar för att leverera ett svar. Visserligen finns det ofta anledning att närmare precisera det empiriska underlaget och det är självfallet angeläget att skaffa fram information om huruvida och hur olika förhållanden förändras, men man kan komma mycket långt med befintliga data. Det ska tilläggas att tänkande och metoder rörande insamling och analys av kvalitativa data också har gått väsentligt framåt under de senaste decennierna.

Vad ska sociologin vara?

Socialvetenskapliga forskningskommittén som på 1940-talet föreslog att sociologin skulle etableras som universitetsdisciplin gjorde en åtskillnad mellan två internationella traditioner inom ämnet: en spekulativ (fransk och tysk) och en empirisk (amerikansk) (SOU 1946: 74, s. 80–81). Det var den senare inriktningen som sågs som önskvärd i Sverige, men man underströk att ”den teoretiska sidan” inte fick försummas; det gällde bara att undvika ”en spekulativ sociologi, som på grundval av ofullständigt undersökta fakta uppbygger vittgående och lösliga konstruktioner” (SOU 1946: 74, s. 81). Mer än sextio år senare är det nog lätt för många av oss att hålla med om denna inställning. Likväl kan man diskutera kommitténs enkla tudelning; det fanns fler inriktningar att beakta (Larsson 2001: 103ff.). Dikotomin kom dock att utöva ett inflytande på den svenska debatten.

En artikel från samma tid lanserade en något annorlunda distinktion (Rundblad 1947). Den hävdade att det i Sverige fanns två konkurrerande uppfattningar; enligt den ena skulle sociologin vara en syntetiserande vetenskap och enligt den andra – till vilken författaren anslöt sig – en specialvetenskap. I den förstnämnda varianten var idealet att skapa en syntes av den kunskap som fanns inom olika samhällsvetenskapliga discipliner (se t.ex. Pfannenstill 1941). Den senare uppfattningen innebar att ämnet skulle inriktas mot ”sociala fakta”.

Dessa gamla frågeställningar har relevans även i dag. Spörsmålet om vad

sociologin egentligen ska vara är inte helt och hållet avgjord. Risken med syntesmodellen är att den blir spekulativ och bygger teoretiska luftslott. Om den empiriska grunden hämtas från andra vetenskaper blir den också osjälvständig. På samma gång implicerar den ett slags överhöghet; sociologin blir kronan på samhällsvetenskapen. Specialvetenskapsmodellen löper däremot risken att ämnet får en alltför snäv avgränsning, och hur man definierar dess studieobjekt är inte uppenbart. Andra discipliners områden är mer självklara: statsvetenskapen sysslar med staten och det politiska systemet, rättsvetenskapen med det juridiska systemet, pedagogiken med utbildningsväsendet, arbetsvetenskapen med arbetet osv. För sociologin finns inget riktigt motsvarande, och med sociala fakta som studieobjekt lägger man sig på en annan abstraktionsnivå. Den nuvarande situationen gör det vanskligt att ge ett bra svar på frågan om vad ämnet egentligen ska vara – en syntetiserande vetenskap eller en specialdisciplin. Å ena sidan tycks det behövas något slags syntes för att mer övergripande förstå och förklara vad som händer i samhället. Å andra sidan fungerar sociologin måhända bäst när dess teorier och metoder appliceras på mer avgränsade områden.

Ambitionen att skapa en teoretiskt grundad syntes av olika slags vetande om samhället har en del som talar för sig. Ska man tillhandhålla förklaringar till samhällsutvecklingen i stort, fordras någon form av syntes eftersom det finns så många omständigheter och processer – hemmahörande i olika samhällssfärer – att beakta. Det är absolut nödvändigt att gå utöver den nationella horisonten. Den globaliseringsprocess som pågår är ingalunda något nytt fenomen, men den befinner sig i ett intensivt skede och för med sig väldiga konsekvenser för samhällen som det svenska – och inte minst deras arbetsmarknader och arbetsliv. För att få grepp om denna utveckling krävs att kunskap från olika discipliner sammanfogas. Sociologin har här en central roll att spela. I praktiken är dock detta förenat med åtskilliga svårigheter, bl.a. beroende på ämnets uppsplittring på olika underdiscipliner och därtill relaterade återverkningar på det teoretiska planet.

De stora berättelsernas tid tycks vara förbi, åtminstone tills vidare. Detta är kanske i huvudsak av godo, men likafullt har också något förlorats. Att det i dag är svårt att se vad som skulle kunna vara en sammanhållen teori innebär inte att syntesidealet helt måste förkastas. Det krävs förstås att syntesen inte blir spekulativ och fluffig. Den får inte främst bli normativ och ideologiserande (vissa sådana inslag kommer vi väl inte undan) utan måste vara stadigt grundad i en analys av fakta. Botemedlet mot teoretisk spekula-

tion är att empiriskt undersöka hur verkligheten ser ut. Våra observationer må vara teoriimpregnerade, men vi ser ju inte bara det som våra teoretiska glasögon är inställda på. Empirisk forskning kan påvisa anomalier som gör det nödvändigt att revidera teorier. Om så inte vore fallet kunde vi nöja oss med att syssla med begrepp och begreppsrelationer.

Sociologin i Sverige är en relativt ung disciplin. Som eget akademiskt ämne är den nu i ungefärligen den ålder då yrkesverksamma människor brukar pensioneras. Det är ju i dag en omhuldad tanke att folk ska fortsätta att arbeta allt högre upp i åldrarna. Hur det kommer att bli för sociologin ska vi nog inte ta för alldeles självklart. Den måste kunna motivera sin existens som självständig disciplin vilket försvåras genom fragmentiseringen – den innebär ju att en del av det som görs blir relativt lättviktigt. Förvisso har sociologin demonstrerat att den kan leverera teoretiskt förankrad kunskap om samhällsutvecklingen – exempelvis om förändringar inom arbetslivet, familjen och fritiden, hur välfärd och ofärd gestaltar sig för olika kategorier av människor och vilka resultat reformer av skiftande slag leder till. Vad som har gjorts tidigare räcker dock inte för att överleva och utvecklas; det gäller att också vara relevant inför framtiden. Sociologin måste slå vakt om sin förmåga att analysera de centrala samhällsfrågorna vilka inte är helt olika gårdagens, men vilka till följd av globalisering, teknisk utveckling och annat delvis behöver skiftas ut eller omformuleras.

Det saknas inte uppgifter för sociologer i Sverige att ta sig an. Åtskilliga samtida förhållanden och förändringar är angelägna att undersöka närmare. För att bara ge några exempel med anknytning till arbetsmarknad och arbetsliv: Nu som tidigare är samhället klassuppdelat, men klasstrukturen genomgår ständiga förskjutningar; för många präglas arbetslivet av otrygghet och stress och arbetslösheten förefaller ha fastnat på en högre nivå än vi varit vana vid; de oupphörliga innovationerna inom informationsteknikens område omvandlar villkoren för människors arbete och fritid; frågan om medbestämmande på arbetsplatserna har förpassats till en undanskymd vrå; fackföreningarna ställs genom EU:s utveckling inför ökade krav på transnationellt samarbete; integrationen av nya medborgare är förenad med olika slags problem; i vissa yrken men inte i andra har könssammansättningen ändrats avsevärt; den åldermässiga balansen bland de förvärvsarbetande tycks bli allt viktigare; flera av de offentliga transfereringssystemen har stramats åt; och den offentliga sektorns välfärdstjänster har utsatts för avregleringar och privatiseringar. Sociologer som vill ägna sig åt relevanta under-

sökningar behöver definitivt inte gå sysslolösa. Om studierna dessutom görs internationellt komparativa ökar förutsättningarna att bidra med väsentlig kunskap.

Referenser

Ahrne, G. (1997) Vad hände på åttiotalet? I *Sociologi i tiden. Bakgrund, utveckling, framtid.* Tidskriften *Sociologisk Forskning* 1–2. Göteborg: Daidalos, s. 269–282.

Ahrne, G. (2013) Sociologisk forskning för femtio år sedan. *Sociologisk Forskning* 50(1): 69–74.

Alestalo, M., Bislev, S. & Furåker, B. (1991a) Public Employment and Class Formation. I Kolberg, J. E. (red.) *The Welfare State as Employer*. M.E. Sharpe: New York, s. 91–118.

Alestalo, M., Bislev, S. & Furåker, B. (1991b) Welfare State Employment in Scandinavia. I Kolberg, J. E. (red.) *The Welfare State as Employer*. M.E. Sharpe: New York, s. 36–58.

Allardt, E., Lysgaard, S. & Sørensen, A.B. (1989) *Sociologin i Sverige. Vetenskap, miljö och organisation*. HSFR och UHÄ. Uppsala: Swedish Science Press.

Berggren, C. (1982) Braverman – och sedan? *Sociologisk Forskning* 19(1): 2–25.

Björkman, T. & Lundqvist, K. (1981) *Från MAX till PIA. Reformstrategier inom arbetsmiljöområdet*. Lund: Arkiv.

Blauner, R. (1964) *Alienation and Freedom. The Factory Worker and His Industry*. Chicago: University of Chicago Press.

Boje, T.P. & Furåker, B. (red.) (2003) *Post-industrial Labour Markets: Profiles of North America and Scandinavia*. London: Routledge.

Borell, K. & Johansson, R. (2013) Ett förändrat tidskriftslandskap. (Redaktörerna har ordet.) *Sociologisk Forskning* 50(2): 91–92.

Brante, T. (2008) Det sociologiska självförtroendet. *Sociologisk Forskning* 45(4): 97–102.

Braverman, H. (1974) *Labor and Monopoly Capital. The Degradation of Work in the Twentieth Century*. New York: Monthly Review Press.

Dahlström, E., Eriksson, K., Gardell, B., Hammarström, O. & Hammarström, R. (1971) *LKAB och demokratin. Rapport om en strejk och ett forskningsprojekt.* Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Dahlström, E. (1982) Recension av Björkman och Lundqvist 1981. *Sociologisk Forskning* 19(1): 74–79.

Erikson, R. & Jonsson, J. (1993) *Ursprung och utbildning. Social snedrekrytering till högre studier*. SOU 1993:85. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Erikson, R. & Åberg, R. (red.) (1984) *Välfärd i förändring. Levnadsvillkor i Sverige 1968–1981.* Stockholm: Prisma/Institutet för social forskning.

Evertsson, M. & Magnussson, C. (red.) (2014. *Ojämlikhetens dimensioner. Uppväxtvillkor, arbetet och hälsa i Sverige*. Stockholm: Liber.

Fridjónsdóttir, K. (1987a) Den svenska sociologin och dess samhälle. I Fridjónsdóttir 1987b, s. 250–282.

Fridjónsdóttir, K. (red.) (1987b) *Om svensk sociologi. Historia, problem och perspektiv*. Stockholm: Carlssons bokförlag.

Fridjónsdóttir, K. (1987c) Social Change, Trade Union Politics, and the Sociology of Work. I: Blume, S., Bunders, J. Leydesdorff, L. & Whitley, R. (red.) *The Social Direction of the Public Sciences. Causes and Consequences of Co-operation between Scientists and Non-scientific Groups*. *Sociology of Sciences. A Yearbook XI*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, s. 249–276.

Furåker, B. (1976; tredje uppl. 1986) *Stat och arbetsmarknad. Studier i svensk rörlighetspolitik*. Lund: Arkiv.

Furåker, B. (1987) *Stat och offentlig sektor*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Furåker, B. (1989) *När jobben hotas*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Furåker, B. (2005) *Sociological Perspectives on Labor Markets*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Furåker, B., Håkansson, K. & Karlsson, J. Ch. (red.) (2007) *Flexibility and Stability in Working Life*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2007.

Furåker, B., Håkansson, K. & Karlsson, J. Ch. (red.) (2012) *Commitment to Work and Job Satisfaction: Studies of Work Orientations*. New York: Routledge.

Furåker, B. & Bengtsson, M. (2013a) On the road to transnational cooperation? Results from a survey among European trade unions. *European Journal of Industrial Relations* 19(2): 161–177.

Furåker, B. & Bengtsson, M. (2013b) Transnational Union Cooperation in Europe. Views among Swedish Trade Unions and Their Members. *Nordic Journal of Working Life Studies* 3(3):117–132.

Furåker, B. & Lindqvist, R. (1992) *Arbetsrätt och offentlig sektor*. Lund: Arkiv.

Furåker, B. & Lovén Seldén, K. (2013) Trade union cooperation on statutory minimum wages? A study of European trade union positions. *Transfer* 19(4): 507–520.

Gardell, B. (1969) Vrångbild av svensk arbetsvetenskap. *Sociologisk Forskning* 6(4): 305–317.

Gesser, B. (1967) *Högre utbildning och val av yrke*. Lund: Sociologiska institutionen.

Gesser, B. (1971) Rekrytering till universitet och högskolor i Sverige. I *Val av utbildning och yrke. Rapporter från undersökningar genomförda av 1968 års utbildningsutredning*. SOU 1971:61, s. 126–168.

Gullberg, A. (1972) *Till den svenska sociologins historia*. Stockholm: Unga filosofers förlag.

Gunnarsson, L. (1980) *Att förändra arbetsprocessen. Volvo i Olofström och svensk industrisociologi*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.

Larsson, A. (2001) *Det moderna samhällets vetenskap. Om etableringen av sociologi i Sverige 1930–1955*. Idéhistoriska skrifter 34. Umeå universitet: Institutionen för historiska studier.

Japec, L., Ahtiainen, A., Hörngren, J., Lindén, H., Lyberg, L. & Nilsson, P. (1997) *Minska bortfallet*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

Jonsson, D. (2007) Flexibility, Stability and Related Concepts. I Furåker, Håkansson & Karlsson, a.a., s. 30–41.

Jonsson, J. & Tåhlin, M. (1989) Svensk sociologi 1964–1985. I Allardt, Lysgaard och Sørensen, a.a.

Lysgaard, S. (1961) *Arbeiderkollektivet. En studie i de underordnedes sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.

Pfannenstill, B. (1941) Sociologien – socialvetenskapernas enhet. I *Svensk Tidskrift Årsbok*, s. 528–538.

Pfannenstill, B. (1987) Från praktisk filosofi till sociologi. I Fridjónsdóttir 1987b, s. 21–47.

Poulantzas, N. (1968) *Politisk makt och sociala klasser*. Mölndal: René Coeckelberghs Partisanförlag.

Rundblad, B. (1947) Sociologiprofessur önskas. *Svensk linje* (6)2: 25–27.

SCB (2013) *Arbetskraftsundersökningarna (AKU) 2012*. Statistiska meddelanden AM 12 SM 1301. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

Segerstedt, T. & Lundquist, A. (1952) *Människan i industrisamhället. Arbetslivet*. Stockholm: SNS.

Sociologi i tiden. Bakgrund, utveckling, framtid (1997). Tidskriften *Sociologisk Forskning* 1–2. Göteborg: Daidalos.

SOU 1946:74. *Betänkande angående socialvetenskapernas ställning vid universitet och högskolor m.m*. Stockholm: Socialvetenskapliga forskningskommittén.

SOU 2001:79. *Välfärdsbokslut för 1990-talet. Slutbetänkande från Kommittén Välfärdsbokslut.* Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

Therborn, G. (1976) *Science, Class and Society. On the Formation of Sociology and Historical Materialism*. London: Verso.

Therborn, G. (1981) *Klasstrukturen i Sverige 1930–80. Arbete, kapital, stat och patriarkat.* Lund: Zenit förlag.

van den Berg, A., Furåker, B. & Johansson, L. (1997) *Labour Market Regimes and Patterns of Flexibility. A Sweden-Canada Comparison*. Lund: Arkiv.

Widerberg, K. (1981) Marxismen som en del av det patriarkala arvet – ett feministiskt perspektiv på materialismen. *Sociologisk Forskning* 18(2): 3–11.

Åberg, R. (1984) Teorierna om arbetets degradering och arbetsmarknadens dualisering – ett försök till empirisk prövning. *Sociologisk Forskning* 21(2): 50–68.